

Moszynski, Michal

Working Paper

Spoleczny system produkcji w Niemczech - model na przyszosc?

Institute of Economic Research Working Papers, No. 158/2015

Provided in Cooperation with:

Institute of Economic Research (IER), Toruń (Poland)

Suggested Citation: Moszynski, Michal (2015) : Spoleczny system produkcji w Niemczech - model na przyszosc?, Institute of Economic Research Working Papers, No. 158/2015, Institute of Economic Research (IER), Toruń

This Version is available at:

<https://hdl.handle.net/10419/219774>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Sofern die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Terms of use:

Documents in EconStor may be saved and copied for your personal and scholarly purposes.

You are not to copy documents for public or commercial purposes, to exhibit the documents publicly, to make them publicly available on the internet, or to distribute or otherwise use the documents in public.

If the documents have been made available under an Open Content Licence (especially Creative Commons Licences), you may exercise further usage rights as specified in the indicated licence.

<https://creativecommons.org/licenses/by/3.0/>

Institute of Economic Research Working Papers

No. 158/2015

**Spółeczny system produkcji w Niemczech – model na
przyszłość?**

Michał Moszyński

Toruń, Poland 2015

Michał Moszyński
moszyn@umk.pl
Nicolaus Copernicus University, Toruń

Spółeczny system produkcji w Niemczech – model na przyszłość?

Klasyfikacja JEL: J40, J52, L16, L23, P17

Słowa kluczowe: Niemcy, rynek pracy, instytucje, społeczny system produkcji

Abstrakt: Koncepcja społecznego systemu produkcji stanowi jedną z perspektyw poznawczych, przy pomocy której analizuje się układy instytucjonalne współczesnych gospodarek rynkowych. Na jej podstawie można prowadzić rozważania o odrębności rozwiązań w poszczególnych krajach, zgodnie z tezą *Variety of Capitalism*, jak również badać zagadnienia trwałości danych konfiguracji instytucjonalnych oraz komplementarności ich elementów. W ramach opracowania podnosi się te problemy na gruncie teoretycznym oraz dokonuje ich wstępnej weryfikacji na przykładzie społecznego systemu produkcji Niemiec, ze szczególnym uwzględnieniem obszaru rynku pracy. Na bazie krytycznych studiów literaturowych zaproponowano zestaw specyficznych cech niemieckiego modelu uporządkowanych, zgodnie koncepcją społecznego systemu produkcji, w czterech głównych kategoriach: instytucje, organizacje, wartości społeczne i politykę gospodarczą. Następnie, wykorzystując wtórne dane statystyczne i analizę jakościową, wskazano na tendencje zachodzące w ramach tych elementów, w celu weryfikacji tezy o komplementarności i trwałości niemieckiego społecznego systemu produkcji.

Wprowadzenie

W literaturze od dawna próbuje się wypełnić kontinuum rozpięte pomiędzy dwoma biegunami wyznaczonymi przez gospodarkę centralnie zarządzaną a rynkową. Dyskredytacja gospodarki planowej sprawiła, że nie analizuje się już tak mocno bipolarnej konkurencji międzysystemowej, ale bada odmiany samego modelu kapitalistycznego. Jego zróżnicowanie sprowokowało do wypracowania wielu perspektyw poznawczych, przy

pomocy których próbuje się kategoryzować i analizować gospodarki krajów rozwiniętych.

Szeroko dyskutowaną pracą na początku lat 90. była rozprawa M. Alberta (1993), *Capitalism contra capitalism*, zestawiająca modele kapitalizmu krajów wysoko rozwiniętych, ze szczególnym uwzględnieniem modelu anglosaskiego oraz niemiecko-japońskiego. Ch. Hampden-Turner i A. Trompenaars (1993) przywoływali różnice pomiędzy krajami rozwiniętymi pod względem kultury, systemów wartości i zwyczajów, w książce *The Seven Cultures of Capitalism*. U progu XX w. P. Hall i D. Soskice (2001) poszukiwali instytucjonalnych przyczyn przewag komparatywnych, tworząc koncepcję *Varieties of Capitalism*. Próby kategoryzacji odmian kapitalizmu korespondują z tezą postawioną później przez D. Rodrika (2007), że w praktyce istnieje wiele konfiguracji instytucjonalnych, mogących prowadzić do poprawy efektywności gospodarki.

Jedną z propozycji spojrzenia badawczego na współczesny kapitalizm stanowi koncepcja „społecznego systemu produkcji” J. R. Hollingswortha i R. Boyera (1997, s. 2), w której centrum leżą instytucjonalne mechanizmy koordynacji działań ekonomicznych. Jej autorzy dowodzą, że rynki nie są idealnymi mechanizmami koordynacji transakcji pomiędzy aktorami życia gospodarczego i wymagają uzupełnienia.

Przykładem takiego społecznego systemu produkcji jest niemiecka Społeczna Gospodarka Rynkowa (SGR). Stosując narrację koncepcji J. R. Hollingswortha i R. Boyera, można uznać, że jej instytucje, organizacje oraz wartości społeczne tworzą spójny układ, a ich wzajemne powiązania wzmacniają i stabilizują cały system. Polityka gospodarcza państwa wspiera wiązanie się tych relacji we wspólną, koherentną całość i pomaga łagodzić rozbieżności celów pomiędzy ważnymi aktorami. Ład gospodarczy umacnia się jako złożona konfiguracja społecznych instytucji „zanurzonych w kulturze, w której ich logika jest symbolicznie zakorzeniona, organizacyjnie ustrukturyzowana, określona technicznie i materialnie oraz bronią politycznie.” (Hollingsworth, Boyer 1997, s. 2).

Faktyczna spójność i trwałość społecznego systemu produkcji, poddawana jest w wątpliwość. Niemiecki socjolog, Wolfgang Streeck (2009, s. 2), reprezentuje pogląd, iż układ taki nie może się trwale utrzymać i z czasem musi ulec sukcesywnemu rozpadowi wskutek systemowych zmian przebiegających równolegle w jego poszczególnych elementach. Podaje tu przykład powojennego modelu kapitalizmu: o ile w trzech złotych powojennych dekadach wzajemne powiązania elementów wzmacniały ogólny ład, to z czasem pojawiły się tendencje odśrodkowe, podmywające i rozsadzające stabilny dotąd układ.

Weryfikacja tych sprzecznych tez ma zasadnicze znaczenie dla poznania trwałości modeli kapitalizmu w dotychczasowej postaci. Za szczególnie istotne należy uznać przyczyny i mechanizmy tych zmian oraz ich kierunki. W literaturze pojawiają się przypuszczenia, że następuje pewna konwergencja w ramach modeli kapitalizmu w stronę jego neoliberalnej, anglosaskiej odmiany (Balcerzak 2011, 17-34; 2013, s. 131-141). Gdyby była to prawda, takie modele, jak niemiecka SGR powinny stopniowo tracić swoje cechy szczególne i upodabniać się do amerykańskiej wersji kapitalizmu. Stawia się również hipotezy, iż ład współczesnego kapitalizmu podlega bardziej ogólnym, nieintencjonalnym zmianom o charakterze dryfu (Pysz, Grabska, Moszyński 2014), którego zbadanie mogłoby pomóc wyjaśnić tendencje zachodzące wśród poszczególnych odmian gospodarki rynkowej.

W niniejszym studium rozważania zostaną przeprowadzone na empirycznym przykładzie niemieckiej Społecznej Gospodarki Rynkowej. Z uwagi na ograniczone ramy opracowania, analiza zostanie zawężona do obszaru rynku pracy.

Opracowanie składa się z czterech zasadniczych części. Punktem wyjścia jest omówienie koncepcji społecznego systemu produkcji J. R. Hollingswortha i R. Boyera oraz mechanizmów wzmacniających spójność jego elementów w podziale na instytucje, organizacje, wartości społeczne i politykę gospodarczą. Argumentacja o rozpadaniu się społecznego systemu produkcji jest przedmiotem rozważań w trzeciej części studium. W dalszej kolejności przywołane zostają koncepcje teoretyczne różnicujące modele kapitalizmu, a na ich podstawie zebrane zostają szczególne cechy modelu niemieckiego, ze szczególnym uwzględnieniem sfery rynku pracy. Następnie podejmuje się próbę weryfikacji stabilności elementów modelu niemieckiego, z naciskiem na rynek pracy. Całość kończą wnioski.

Metodologia badań

W części teoretycznej opracowanie opiera się na krytycznych studiach literaturowych, w których umieszczono koncepcję społecznego systemu produkcji na tle innych podejść szeroko rozumianego nurtu instytucjonalnego. Dokonano tu zestawienia dwóch sprzecznych tez formułowanych w literaturze przedmiotu na kwestie spójności i komplementarności instytucjonalnej oraz jej trwałości. Następnie dokonano pogrupowania cech niemieckiego modelu kapitalizmu, traktowanych jako „stylizowane fakty”, przez pryzmat koncepcji społecznego systemu produkcji. W części empirycznej wykorzystano dostępne wtórne źródła statystyczne dla zilustrowania trendów zachodzących w ramach elementów niemieckiego społecznego systemu produkcji w celu wstępnej weryfikacji

tezy o jego względnej trwałości i komplementarności jego składowych. Niniejsza analiza ma charakter przygotowawczy i powinna stać się przedmiotem dalszych pogłębionych badań.

Koncepcja społecznego systemu produkcji J. R. Hollingswortha i R. Boyera – teza o wzajemnym wzmacnianiu się jego elementów

Jak wyżej wskazano, jedną z propozycji spojrzenia badawczego na współczesny kapitalizm stanowi koncepcja J. R. Hollingswortha i R. Boyera, w której centrum leżą różne instytucjonalne mechanizmy koordynacji działań ekonomicznych. Jej autorzy dowodzą, że rynki nie są idealnymi mechanizmami koordynacji transakcji pomiędzy aktorami życia gospodarczego, zwłaszcza wobec zmian warunków gospodarowania, potęgującej się niepewności co do przyszłości, zmian technologii itd. Istnieje wiele przesłanek, by twierdzić, że wielkie znaczenie praktyczne mają mechanizmy uzupełniające koordynację rynkową, która samodzielnie nie jest w stanie podołać zadaniom alokacji zasobów i dystrybucji bogactwa. Zarówno rynkowe, jak i nierynkowe mechanizmy koordynujące, są ściśle powiązane z kategorią „społecznego systemu produkcji”, przez który rozumieją sposób, w jaki instytucje lub struktury danego kraju lub regionu zintegrowane zostają w konfigurację społeczną. Wymieniają tu: system relacji przemysłowych, system podnoszenia kwalifikacji pracowników i menedżerów, wewnętrzne struktury korporacji, ustrukturyzowane relacje w ramach firm danej branży oraz z dostawcami i klientami, rynki finansowe, koncepcje zasady *fair* i sprawiedliwości wyznawane przez pracę i kapitał, strukturę państwa i jego polityki oraz specyficzne dla danego kraju zwyczaje, tradycje, normy, zasady moralne, prawa i wzorce postępowania. Według autorów wszystkie te instytucje, organizacje oraz wartości społeczne tworzą spójny układ, ich wzajemne powiązania wzmacniają i stabilizują cały system (efekt *lock-in*). Każdy z elementów ma swoją autonomię, cele, które mogą być względem siebie częściowo sprzeczne, i trajektorię zmian. Godzenie tych rozbieżnych interesów i stabilizacja społecznego systemu produkcji stanowi jedno z zadań polityki gospodarczej.

Koncepcją społecznego systemu produkcji posługuje się również niemiecki historyk gospodarczy Werner Abelshauser (2009), który używa jej zamiennie dla określenia kategorii szeroko rozumianego „reżimu produkcji”. Do elementów zwiększających jego spójność zalicza wysokie zagęszczenie i zsieciovanie ram instytucjonalnych, ale również przyjazne nastawienie partnerów biznesowych, co sprzyja tworzeniu zaufania – podstawy ekonomicznego działania.

Trwałość społecznego systemu produkcji w analizach prowadzonych na gruncie porównawczej analizy instytucjonalnej tłumaczona jest przy pomocy koncepcji komplementarności instytucjonalnej (*institutional complementarity*). Zakłada ona, iż współlistnienie dwóch lub więcej instytucji w ramach danego ładu instytucjonalnego wzajemnie wzmacnia działanie każdej instytucji z osobna, a całość tworzy coś więcej niż prostą sumę ich części na zasadzie synergii. O ile Amable (2005, s. 372) sugerował, iż komplementarność instytucji hamuje proces ich zmian, to Deeg (2007, s. 611-630) argumentuje, że komplementarność można analizować w ujęciu dynamicznym, gdyż najlepsze konfiguracje instytucjonalne powinny posiadać umiejętność zmiany. Jego zdaniem spójność instytucjonalna (*institutional coherence*) niekoniecznie poprawia funkcjonowanie instytucji. W literaturze nie ma tu zgody, gdyż spójność instytucjonalna systemu ekonomicznego interpretowana bywa jako spójność logiki funkcjonowania norm zewnętrznych i wewnętrznych i jest traktowana jako istotna determinanta jego sprawności. Według Woźniaka (2009, s. 39-54), o stopniu spójności instytucjonalnej danej gospodarki krajowej można wnioskować na podstawie rankingów opartych na składnikach indeksów wolności gospodarczej, konkurencyjności, zachowań etycznych, korupcji, przejrzystości prawa i innych, które są identyfikowane dla większości gospodarek rynkowych od wielu lat. Spójność instytucjonalna analizowana jest w ramach zbioru instytucji formalnych, ale i na styku instytucji formalnych i nieformalnych (Miszewski 2014, s. 139-154). Kolidzja tych dwóch rodzajów instytucji stanowi główne źródło utraty spójności przez ład instytucjonalny.

Kontrteza W. Streecka o rozpadaniu się społecznego systemu produkcji powojennego kapitalizmu

Stabilność społecznego systemu produkcji poddawana jest w wątpliwość przez niemieckiego socjologa, Wolfganga Streecka. Proces jego rozpadu umieszcza w bardzo szerokim kontekście przemiany całego powojennego modelu kapitalizmu, rozumianego jako pewien zinstytucjonalizowany ład społeczny. Ład ten znajduje się w fazie rozkładu swojego nowoczesnego stadium rozwoju, przy czym zmiana stanowi immanentną i permanentną cechę kapitalizmu. W związku z tym kategoria stabilności ładu instytucjonalnego jest według niego wytworem polityki i socjologii, a dane układy instytucjonalne stanowią tylko chwilowe momenty w ciągłym historycznym procesie zmiany systemowej (Streeck 2009, s. 4). Stawia on tezę o ograniczonej żywotności określonej konfiguracji instytucjonalnej, kiedy pozytywne efekty zewnętrzne poszczególnych elementów, wzmacniające ogólną spójność

instytucjonalną, stają się negatywne. Zmiany te mają charakter systemowy i przebiegają równoległe w różnych sektorach. Ich prażródło leży w spontanicznych rynkowych procesach inicjowanych przez Schumpeteriańskich przedsiębiorców-destruktorów i Keynesowskie „zwierzęce instynkty” uczestników rynku. Rozwój kapitalizmu to ciągła gra pomiędzy indywidualnym dążeniem do uzyskania przewagi ekonomicznej i zbiorowymi próbami osiągnięcia i utrzymania stabilizacji społecznej. Aktorów w kapitalizmie cechuje ciągłe poszukiwanie i próba obalenia ładu dla własnych korzyści. Wpisana w logikę ładu konkurencja oznacza permanentne podminowywanie zbiorowych instytucji, które miały ograniczać ekspansję rynku i zastępowanie ich relacjami kontraktowymi. Streeck argumentuje, że powojenna transformacja systemu kapitalistycznego dowodzi, że jego instytucji nie można postrzegać jako narzędzi służących poprawie efektywności (np. w sensie redukcji kosztów transakcyjnych), a kapitalizm niszczy nawet relacje, które służą jego dalszemu trwaniu (Streeck 2009, s. 267).

Biorąc pod uwagę, że wiele impulsów do zmian płynie z USA, konwergencja instytucjonalna pomiędzy odmianami kapitalizmu może oznaczać upodobnianie się jego odmian do modelu anglosaskiego, a proces ten może być uwarunkowany wyższą efektywnością przypisywaną wersji amerykańskiej (Balcerzak 2009a, s. 713-724).

Główna idea „cyklu życia” konfiguracji instytucjonalnej, szkicowana przez Streecka, odpowiada propozycji R. Boyera dynamicznego spojrzenia na komplementarność instytucjonalną. Twierdzi on, że w uproszczeniu proces powstawania komplementarności instytucjonalnej oznacza wzrost powiązań pomiędzy instytucjami w czasie, który może zainicjować przypadek. Zasady, na których opierają się te powiązania, stają się coraz bardziej złożone, a komplementarność rośnie. Aktorzy nie muszą początkowo być jej świadomi, jednak z czasem mogą próbować przechwycić płynące z niej korzyści, co może tę komplementarność osłabiać. Pojawia się kryzys, który odwraca początkowo korzystne trendy i pojawiają się bodźce do poszukiwania nowych konfiguracji instytucjonalnych (Boyer 2005).

W empirycznych próbach weryfikacji instytucjonalnej komplementarności sfery pracy i ładu korporacyjnego oraz ich korelacji ze wzrostem gospodarczym, Hall i Gingerich (2004) bronią tezy o utrzymywaniu się międzynarodowych różnic instytucjonalnych, pomimo nacisku tendencji konwergencji. Z ich badań wynika, że wyższy wzrost gospodarczy współwystępuje z komplementarnością instytucjonalną, tzn. albo z dominacją koordynacji przez rynek albo z przewagą koordynacji strategicznej pomiędzy aktorami. Reżimy o mieszanym typie koordynacji

są ich zdaniem mniej efektywne. Takie wnioski współgrają z ordoliberalną hipotezą o współzależności łańdów (*Interdependenzthese*) i wypływającym z niej postulatem, by poszczególne porządki w ramach ogólnego ładu gospodarczego stanowiły spójną całość. Powiązania pomiędzy instytucjami z różnych sfer gospodarki generują trudności przy próbach reform instytucjonalnych. Zmiany w jednym obszarze hamowane są przez powiązania z innymi, a kompleksowe przekształcanie całego ładu przekracza możliwości decydentów.

Główne elementy niemieckiego społecznego systemu produkcji

W literaturze formułuje się wiele szczególnych cech niemieckiego modelu kapitalizmu. Poniżej dokonano ich zestawienia, uporządkowanego według nomenklatury proponowanej w koncepcji społecznego systemu produkcji J. R. Hollingswortha i R. Boyera, tzn. w podziale na wartości społeczne, instytucje i organizacje. Dodatkową płaszczyznę stanowi polityka państwa, nakierowana na wzmocnienie powiązań pomiędzy tymi elementami. Dokładne przyporządkowanie wszystkich przymiotów nie zawsze jest możliwe, gdyż granice pomiędzy tymi kategoriami są płynne. Analiza zawężona zostaje do perspektywy rynku pracy, który w koncepcji społecznego systemu produkcji pozostaje obszarem centralnym.

Wartości społeczne:

- Nadrzędna wartość wolności i odpowiedzialności jednostki, podkreślana już u teoretyków ordoliberalizmu i Społecznej Gospodarki Rynkowej – ustroju społeczno-gospodarczego Niemiec.
- Występowanie zinstytucjonalizowanych wzorców kulturowych wspierających długookresowe relacje i kontynuację (Streeck 1995) – tzw. kapitalizm długiego okresu, związany z porządkiem i Weberowskim protestanckim duchem.
- Idea partnerstwa społecznego, prowadząca do konstruktywnego rozwiązywania konfliktów na rynku pracy pomiędzy związkami zawodowymi a organizacjami pracodawców.
- Idea partycypacji wszystkich zainteresowanych stron, tzn. akcjonariuszy i pracobiorców różnego szczebla w gospodarczym sukcesie przedsiębiorstwa.

- Idea subsydiarności, zgodnie z którą dąży się do tego, by możliwie szeroki zakres usług¹ świadczony był w ramach rodziny, a nie obciążał państwo.

Instytucje:

- Autonomia taryfowa, wysoki poziom samoregulacji organizacji *przedsiębiorstw* i pracobiorców oraz branżowe układy zbiorowe.
- Zasada współdecydowania (*Mitbestimmung*) w przedsiębiorstwie wpływająca z idei konsensualnych stosunków przemysłowych (kapitalizm kooperacyjny).

Organizacje:

- Kontrola nad przedsiębiorstwami poprzez sieci członków rad nadzorczych z udziałem przedstawicieli pracobiorców i znacznym wpływem państwa, który to model kontroli określano pojęciem „Deutschland AG”, zamiast typowych struktur kontrolnych zorientowanych na rynek kapitałowy (Streeck, Höpner 2003, s. 11-59).
- Duża i wpływowa rola organizacji pracodawców i pracobiorców w sensie „korporacyjnej gospodarki rynkowej”, jak choćby w ramach „skoncertowanej akcji” (*konzertierte Aktion*).
- Nastawienie produkcji na wytwarzanie dóbr (a w mniejszym stopniu usług), produkcja konkurencyjnych na rynkach światowych dóbr wysokiej jakości (a nie masowa produkcja tańszych dóbr w oparciu o niskie płace) przez wysoko opłacanych specjalistów.
- Względnie niska dyspersja płac.

Polityka:

- Niebezpośrednie formy interwencji państwa w gospodarce i stosowanie instrumentów zgodnych z logiką rynku.
- Dostarczanie dóbr publicznych (np. dualny system kształcenia, badania i rozwój) istotnych dla procesów produkcji dóbr i usług w współpracy pomiędzy państwem a sektorem przedsiębiorstw (Hoffmann 2003, s. 124-130).
- Wysoki stopień zabezpieczenia socjalnego, zarówno poprzez regulacje ustawowe, jak i politykę personalną przedsiębiorstw².

¹ Funkcjonowanie rynku pracy opiera się mocno o cały szereg usług świadczonych przez społeczeństwo, pozwalających na reprodukcję kapitału ludzkiego (kształcenie, opieka, praca domowa). Z drugiej strony występuje silna zależność bytu rodziny od rynku pracy – w Niemczech dochód uzyskuje się głównie z pracy najemnej. Utrata pracy i dochodu rodziny jest najczęstszą przyczyną ubóstwa.

- Powiązanie polityki gospodarczej ze społeczną – państwo kształtuje świadomie ład społeczny i gospodarczy, jednak to rynek pozostaje głównym mechanizmem alokacji środków i dystrybucji bogactwa.
- Kultura polityczna akcentująca wagę stabilności, bezpieczeństwa socjalnego i sprawiedliwości społecznej, unikająca zbędnego ryzyka i nadmiernej dynamiki (Kocka 2006, s. 9-24).

Spółeczny system produkcji na przykładzie rynku pracy SGR – stabilizacja czy destabilizacja?

Zakreślone cechy niemieckiego systemu produkcji, nawet zawężone do rynku pracy, stanowią szeroki obszar i z racji ograniczonych ram opracowania zostaną wybrane tylko jego kluczowe elementy i zasygnalizowane pewne charakterystyczne trendy. Mogą one stanowić kierunki dalszych badań, gdyż dopiero ich pełniejsza analiza pozwoli uzyskać odpowiedź na pytanie o spójność i prawdopodobną przyszłość niemieckiego modelu.

Wartości społeczne

Z corocznych badań Instytutu Allensbach nad podstawowymi wartościami wyznawanymi przez niemieckie społeczeństwo wynika, że w okresie 1998-2012 „wolność” z niewielką przewagą góruje nad „równością i sprawiedliwością społeczną”. Co ciekawe, występuje tutaj znacząca różnica pomiędzy zachodnią i wschodnią częścią kraju. Mieszkańcy wschodnich Niemiec w przeciwieństwie do swoich współrodaków wyraźnie przedkładają „równość” ponad „wolność”, choć w młodszym pokoleniu „wolność” zaczęła dominować. Ze stwierdzeniem, iż „każdy jest

² Widać tu powiązanie rynku pracy z państwem socjalnym – niemiecki system zabezpieczenia społecznego ewoluował od czasów Bismarcka, realizując od początku zadanie stabilizacji pozycji społecznej pracowników najemnych. Prawo do świadczeń nabywa się dzięki uczestnictwu w rynku pracy, a ubytki w dochodach prowadzą do ich zmniejszenia. Utrzymanie państwa socjalnego wymaga z kolei wzrostu gospodarczego i demograficznego. Tak długo, jak rośnie gospodarka, możliwe jest rozdzielanie owoców wzrostu, a tak długo jak występuje wzrost demograficzny, możliwe jest finansowanie międzygeneracyjnej umowy społecznej. Zob. N. Baur (2009, s. 199-202). Ten aspekt podkreśla też R. Sennett (2006, s. 30-31), który dowodzi, że korzenie społecznego kapitalizmu sięgają czasów Bismarcka, który wychodził z założenia, że robotnicy o ustabilizowanej społecznej pozycji będą mniej podatni na prądy rewolucyjne.

„kowałem swego losu”, które utożsamia odpowiedzialność jednostki za swój własny los, zgadza się niemal połowa (48%) mieszkańców na zachodzie i 42% na wschodzie. Na zachodzie wartość tych wskazań rosła z 53% w 1955 r. do 62% w 1963 r. i utrzymała się na tym poziomie do 1975 r. Później zaczęła spadać, a coraz więcej badanych twierdziło, że to zastane warunki decydują o możliwościach jednostki (Petersen 2012). Oznacza to, że po okresie „cudu gospodarczego” i zakończeniu okresu pełnego zatrudnienia poglądy społeczeństwa zaczęły ewoluować.

Waga akceptacji ustroju gospodarczego przez obywateli była podkreślana już w pracach „ojców założycieli” Społecznej Gospodarki Rynkowej (SGR) – Alfreda Müllera-Armacka (1981, s. 90) i Ludwiga Erharda (1957). Argumentowali oni, że splot powszechnie akceptowanych norm i wartości, tworzy moralny fundament rynku, na którym opiera się ład gospodarczy. Do wartości tych zaliczali wolność, samoopowiedzialność, solidarność, subsydiarność. Po wojnie społeczeństwo niemieckie podjęło wyzwanie realizacji tych wartości, a hasło „Dobrobytu dla wszystkich” wiązało się z poszanowaniem wartości prospołecznych. Z czasem, gdy zaspokojono potrzeby materialne i powstawało społeczeństwo konsumpcyjne, nastąpiła dewaluacja tych wartości i większy nacisk na bogacenie się w wymiarze indywidualnym. Jak zauważa G. Szulczewski (2014, s. 278), to paradoksalnie sukces SGR spowodował odejście od tych pierwotnych wartości.

Badania Instytutu Allensbach wskazują, że w drugiej dekadzie transformacji stosunek do gospodarki rynkowej na wschodzie kraju jest całkiem odmienny niż w części zachodniej. W okresie 2000-2008 odsetek respondentów, którzy zgadzają się ze stwierdzeniem, „gospodarka rynkowa prowadzi automatycznie do niesprawiedliwości społecznej” wzrósł w byłej NRD z 52 do 65%, zaś odsetek twierdzących, że „dopiero gospodarka rynkowa warunkuje sprawiedliwość społeczną” spadł z 35 do 22%. Okazuje się, że poglądy te zaczęli przejmować mieszkańcy w części zachodniej: zmiany odpowiednio z 28 do 45% oraz z 52 do 37% (Institut für ... 2008). W Niemczech w latach 1995-2010 rósł odsetek osób, które oceniają istniejące w kraju „stosunki gospodarcze, to co ludzie posiadają i co zarabiają” za niesprawiedliwe (wzrost z 43 do 58%), zaś spada udział tych, co uznają je za sprawiedliwe (z 39 do 21%) (Institut für ... 2010). W 2008 r. większość badanych (75%) wyrażała opinię, iż przymiotnik „społeczna” nie ma pokrycia w rzeczywistości, ale jednocześnie tylko 13% ankietowanych było sobie w stanie wyobrazić lepszy ustrój niż gospodarka rynkowa, a 40% nie widziało żadnej alternatywy dla istniejącego ustroju gospodarczego SGR.

Badania prowadzone przez Instytut Allensbach od 1990 r. wskazują, że akceptacja ustroju gospodarczego w Niemczech systematycznie spada. Jeszcze w 1990 r. w byłej NRD pozytywnie oceniało go 80% ankietowanych, to w 2005 r. już tylko poniżej 20%. W zachodniej części kraju opinie te są lepsze i bardziej stabilne. Po 2005 r., już w okresie światowego kryzysu, trend ten się odwrócił i wskazania lekko wzrosły. Korelacja opinii na temat ustroju z sytuacją na rynku pracy jest szczególnie wyraźna w nowych krajach związkowych.

Na pytanie, na jaki model gospodarczy głosowaliby w referendum, w roku 2000 83% respondentów w części zachodniej i 63% we wschodniej, wybrałoby Społeczną Gospodarkę Rynkową, a tylko odpowiednio 4 i 11% głosowałoby na socjalistyczną gospodarkę planową (cyt. za Vanberg 2009, s. 155). Odnosząc się do stwierdzenia, czy model Społecznej Gospodarki Rynkowej się sprawdził, w okresie 1994-2005 utrzymywała się około 10-punktowa różnica pomiędzy obiema częściami kraju, ze słabszymi ocenami na wschodzie (spadek z 64 do 44%) (Sesselmeier, Yollu-Tok 2010, s. 247).

Omawiane postawy przekładają się na żądania wobec polityki, by zwiększać ingerencję w procesy gospodarowania, wywierać większy wpływ na podział dochodu, cofnąć pewne elementy reform rynku pracy z pakietu Agenda 2010 i wprowadzić powszechną płacę minimalną, co udało się przeforsować SPD z początkiem 2015 r. Wszystko to wiąże się z oczekiwaniami, by państwo zdejmoowało z jednostek odpowiedzialność za wyniki procesów rynkowych i ubezpieczało przed ich skutkami. Warto w tym miejscu ponownie odwołać się do Erharda, który argumentował, że transfery socjalne stanowią jedynie korekty symptomów, prowadzące do „socjalizacji spożytkowania dochodu”, a w konsekwencji – do zerwania więzi pomiędzy wynagrodzeniem a efektami gospodarczymi i do sporów o kwestie podziału, typowe dla państwa dobrobytu.

Państwo dobrobytu jest silnie zakorzenione w świadomości niemieckiego społeczeństwa i formułuje się oczekiwania do jego zachowania. Najważniejszym celem państwa socjalnego w 2006 r. było „polepszenie szans na rynku pracy” (58% wskazań na zachodzie i 72% na wschodzie), a znacznie mniej ważne „zabezpieczenie standardu życia” (odpowiednio 28 i 33%) (Statistisches Bundesamt 2008, s. 291). Na pytanie, która instytucja ponosi największą odpowiedzialność za zabezpieczenie społeczne, większość ankietowanych wskazała państwo (54%), pracodawców (28%), a dopiero na trzecim miejscu gospodarstwa domowe (27%) (Nüchter i in. 2009, s. 27).

Idea partnerstwa społecznego przejawia się w pokojowym rozwiązywaniu konfliktów w miejscu pracy. W Niemczech poziom strajków i lokautów – na tle pozostałych krajów – jest niski. Liczba straconych w ten sposób dni rocznie na 1000 zatrudnionych w okresie

2005-2013 wyniosła 16 według danych Wirtschafts- und Sozialwissenschaftliches Institut Hans Böckler Stiftung (WSI) (a tylko 4 według danych Bundesagentur für Arbeit). Dla porównania w Danii było to 135, a Kanadzie – 102 dni. W Niemczech występuje przy tym wyraźna korelacja z sytuacją na rynku pracy: wraz z poprawą koniunktury rośnie liczba strajków. Prawidłowość ta potwierdziła się również w latach 2014-2015.

Instytucje

Główny instytucjonalny filar niemieckiego rynku pracy, a szerzej społecznego systemu produkcji, stanowi gwarantowana konstytucyjnie autonomia taryfowa. Od lat 80. obserwuje się zjawisko generalnego spadku przynależności do związków zawodowych. Jak wskazują statystyki międzynarodowe, dzieje się tak w większości krajów rozwiniętych (Visser 2009). Szczególnie mocny spadek odnotowano we wschodniej części Niemiec, gdzie od u progu zjednoczenia wskaźnik uzwiązkowienia wynosił 50%, a w 2004 r. już tylko niecałe 18% (patrz tabela 1), co należy wiązać z upadkiem przemysłu byłej NRD i zmianami strukturalnymi gospodarki.

Tabela 1. Stopień uzwiązkowienia (udział aktywnych członków związków zawodowych w zatrudnionych ogółem w %) w zależności od wymiaru czasu pracy w Niemczech

Rok/obszar	Łącznie	Pełny wymiar	Niepełny wymiar
1980 – Niemcy Zachodnie	32,5	35,1	13,4
1991 – Niemcy Zachodnie	28,3	31,3	12,1
2004 – Niemcy Zachodnie	21,2	22,5	15,5
1991 – Niemcy Wschodnie	50,1	47,1	-
2004 – Niemcy Wschodnie	17,8	17,2	-
1994 – Niemcy	27,1	28,5	17,1
2012 – Niemcy	20,6	22,5	13,1

Źródło: ALLBUS; Institut der deutschen Wirtschaft Köln.

Spadek stopnia uzwiązkowienia jest wyraźny zwłaszcza w mniejszych zakładach, co prowadzi do osłabienia siły związków zawodowych (tabela 2). W efekcie tego procesu następuje erozja układów taryfowych. Jeszcze w 1998 r. 53% zakładów w zachodniej części kraju i 30% we wschodniej było związanych układami taryfowymi. W 2013 r. było to odpowiednio 32 oraz 20%. Poza tym układy zbiorowe „rozmiękczone” są przez klauzule dopuszczające możliwość odmiennych ustaleń (*Öffnungsklauseln*) i w

praktyce dają możliwości bardziej elastycznego kształtowania warunków pracy na poziomie przedsiębiorstwa³.

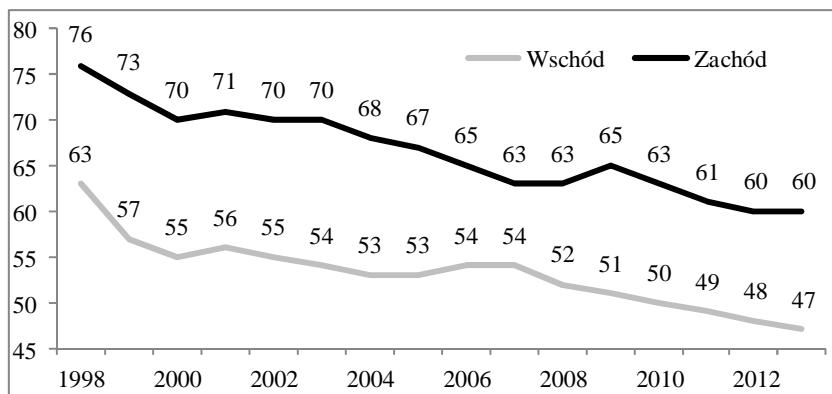
Tabela 2. Wskaźnik uzwiązkowienia w zależności od wielkości zakładu w Niemczech (w %)

Liczba zatrudnionych	1994	2004	2008
1-9	15,5	8,0	7,7
10-49	20,7	15,9	12,1
50-199	25,9	24,1	18,1
200-499	42,6	22,4	28,1
500-999	42,6	36,8	24,0
1.000 i więcej	39,9	29,7	34,1

Źródło: ALLBUS; Institut der deutschen Wirtschaft Köln.

Z uwagi na fakt, iż w dużych zakładach związki zawodowe są silniejsze, związanie układami taryfowymi zatrudnionych jest znacznie wyższe niż wynikałoby to z odsetka zakładów związanych układami (patrz wykres 1).

Wykres 1. Związanie układami taryfowymi we wschodniej i zachodniej części Niemiec jako odsetek zatrudnionych w latach 1996-2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych WSI-Tarifarchiv (2015).

³ Analizę polityki taryfowej i metod omijania obostrzeń w układach zbiorowych zawiera praca R. Binspick (2003).

Pomimo erozji układów taryfowych ich siła jest większa niż wynikałoby to z odsetka przedsiębiorstw i zatrudnionych nimi objętych, gdyż bardzo wiele zakładów orientuje się na rozwiązania taryfowe faktycznie nie będąc nimi objęta. Jak zauważa U. Huws (2014, s. 34), w Niemczech warunki pracy i płacy, wynegocjowane przez *insiderów* w układach taryfowych na szczeblu branży, rozciągnięte zostają raczej na ogół zatrudnionych (*outsiderów*), a nie ograniczony do pewnej wąskiej grupy, jak ma to miejsce w innych krajach.

Trendy te są przejawem pewnych spontanicznych zachowań na szczeblu mikroekonomicznym. Przedsiębiorstwa nie chcą korzystać z „instytucjonalnej oferty” stosunków przemysłowych proponowanej w ramach ładu stanowionego przez państwo, tylko szukają lepszych dla siebie rozwiązań. Ekspersi wiążą to z ekspansją sektora niskich płac i strategiami przedsiębiorstw, które pragną obniżyć koszty pracy. Malejąca przynależność do związków zawodowych oraz erozja układów taryfowych stanowiły też spontaniczną odpowiedź uczestników rynku pracy na długotrwałe bezrobocie.

Drugi kluczowy filar niemieckiego rynku pracy, a szerzej społecznego systemu produkcji, stanowi zasada współdecydowania pracowników. O ile na szczeblu ponadzakładowym pracowników reprezentują związki zawodowe, to na poziomie przedsiębiorstw i zakładów pracy są to rady zakładowe. Również w tym obszarze stosunków przemysłowych rysuje się erozja. Według badań przedsiębiorstw, prowadzonych przez Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung, odsetek pracowników reprezentowanych jednocześnie przez związki zawodowe, jak i rady zakładowe systematycznie maleje.

Tabela 3. Reprezentacja pracownicza przez układy taryfowe i rady zakładowe (RZ) w obu częściach Niemiec w latach 1998-2012 (w % zatrudnionych)*

Forma reprezentacji	Niemcy Zachodnie					Niemcy Wschodnie			
	'96	'98	'02	'08	'12	'98	'02	'08	'12
Układ branżowy i RZ	41	39	37	30	29	25	23	18	15
Układ branżowy, brak RZ	27	28	24	22	21	21	15	18	16
Brak układu taryfowego i RZ	-	21	25	31	34	35	40	42	45

* Sektor prywatny, przedsiębiorstwa powyżej 5 pracowników. Źródło: Ellguth, Kohaut (2013, s. 287).

W zachodniej części Niemiec wartość ta spadła z 41% w 1996 r. do 29% w 2012 r.; na wschodzie w okresie 1998-2012 z 29% do 15%. Równolegle rośnie odsetek pracowników, którzy nie mają żadnej reprezentacji, w 2012 r. stanowili oni wyraźną większość w obu częściach kraju (tabela 3).

Organizacje

Specyfiką ładu korporacyjnego w Niemczech było wzajemne powiązanie kapitałowe pomiędzy przedsiębiorstwami a instytucjami finansowymi, głównie bankami i firmami ubezpieczeniowymi. Ta relacyjna sieć, zwana „Deutschland AG”, zaczęła się od 1996 r. stopniowo rozwiązywać, głównie wskutek wychodzenia sześciu najważniejszych instytucji finansowych z pozycji udziałowców w grupie 100 największych niemieckich przedsiębiorstw. W okresie 1996-2006 w grupie tej liczba powiązań spadła z 62 do 39 (Monopolkommission 2006, s. 190). W latach 1996-2002 udziały tych instytucji finansowych w kapitale 10 największych firm spadły z 15,9% do 9,3% (Beyer 2006, s. 127). Równolegle już od lat 80. słabną powiązania osobowe pomiędzy tymi przedsiębiorstwami poprzez uczestnictwo w organach kontrolnych (Monopolkommission 2012, s. 225). Wycofywanie się banków spowodowane było finansyzacją światowej gospodarki i przechodzeniem niemieckich instytucji finansowych do anglosaskiego modelu działania bankowości inwestycyjnej o krótszym horyzoncie, większym ryzyku i rentowności (Balcerzak 2009b, s. 30-39). W efekcie wielkie przedsiębiorstwa mogą się czuć po części zwolnione z zobowiązań względem społeczeństwa.

Niemcy – w przeciwieństwie do większości krajów rozwiniętych – zachowały swoją bazę przemysłową. Udział przemysłu w tworzeniu PKB w okresie 1994-2014 praktycznie się nie zmienił (spadek z 23,0 do 22,3%). Dla porównania we Francji udział ten wyniósł 11,4%, w W. Brytanii 9,4%, a w całej Unii Europejskiej 15,3% (Statistisches Bundesamt 2015). Utrzymanie konkurencyjności produktów na światowych rynkach wymaga wysoko wykwalifikowanych pracowników, których wydajność utrzyma w ryżach jednostkowe koszty pracy⁴. Na niemieckim rynku pracy poziom kwalifikacji systematycznie się podwyższa, w 2010 r. ponad 70% prac wykonywanych było przez pracowników wykwalifikowanych lub wysoko wykwalifikowanych (tabela 4). Biorąc pod uwagę wyraźną zależność

⁴ W latach 1991-1996 wzrost jednostkowych kosztów pracy wyraźnie korespondował ze słabym rozwojem eksportu. W okresie 1991-2013 współczynnik korelacji jednostkowych kosztów pracy z rozwojem eksportu wynosił -0,67. Patrz Ch. Schröder (2014).

statusu na rynku pracy od poziomu posiadanych kwalifikacji, trend ten może częściowo tłumaczyć spadek bezrobocia.

Tabela 4. Aktywni zawodowo według rodzaju wykonywanych prac w Niemczech 1991-2010 (w %)

Rodzaj wykonywanych prac	1991	1995	2010
Wymagające wysokich kwalifikacji	19,3	20,2	24,1
Specjalistyczne z zadaniami menedżerskimi	14,4	14,6	16,4
Wymagające kwalifikacji	28,4	29,2	30,1
Proste	17,9	16,6	13,6
Pomocnicze	20,1	19,6	15,7

Źródło: W. Abelshauser (2011, s. 527).

Podnoszenie kwalifikacji jest obszarem współpracy pomiędzy sektorem przedsiębiorstw a publicznym systemem kształcenia. Niemiecka specjalność – dualny system kształcenia, stanowi dobro publiczne dostarczane w kooperacji z państwem, skrojone pod potrzeby przemysłu. W 1991 r. oferowano niemal 725 tys. miejsc nauki, a w 2014 r. już tylko 559 tys., przy popycie przekraczającym podaż (Bundesinstitut für Berufsbildung 2015, s. 15-18). Tej współpracy przypisać należy przynajmniej część sukcesu, jakim jest najniższa stopa bezrobocia wśród osób poniżej 25 roku życia (7,7% w 2014 r. wobec 23,2% w strefie euro, dane Eurostatu).

Niemcy na tle krajów OECD wykazują przeciętne nierówności dochodowe, jednak wyjątkowo wysokie nierówności majątkowe, gdyż 10% najbogatszych posiada 60% bogactwa netto gospodarstw domowych. W latach 80. nierówności w dochodach brutto były stabilne, po zjednoczeniu zaczęły narastać. W okresie 1991-2005 współczynnik Giniego dla dochodów przed podatkami i transferami wzrósł z 0,41 do 0,5, a dla dochodu netto z 0,26 do 0,32 (Sachverständigenrat 2007, s. 458). Świadczy to, jak mocno polityka wzmacnia spójność społeczną i spłaszcza dochody. Jak dowodzi H.-U. Wehler (2013), nierówności dochodowe i majątkowe w Niemczech mają charakter trwałe i strukturalny, co najlepiej ilustruje fakt, iż górny kwintyl kumulował pod koniec lat 50. 39,8% dochodów i tyle samo 60 lat później. Faktyczna dyspersja płac godzinowych nie rośnie tak mocno, jak nierówności dochodów z pracy z uwagi na ekspansję pracy w niepełnym wymiarze i innych nietypowych form zatrudnienia.

Polityka

Niemcy należą do krajów o stosunkowo stabilnym systemie politycznym. Od II wojny światowej urząd kanclerza pełniło zaledwie 8 osób. Partią najdłużej sprawującą władzę jest chadecka CDU (5 kanclerzy). Od początku transformacji rządziło 3 kanclerzy: H. Kohl z CDU (do 1998 r), G. Schröder z SPD (1998-2005) oraz A. Merkel z CDU (od 2005 r.). W okresie 2005-2009 władzę sprawowała tzw. wielka koalicja CDU/CSU/SPD, w latach 2009-2013 CDU/CSU/FDP, a od 2013 r. ponownie koalicja dwóch największych partii CDU/SPD. Politykę w Niemczech – na tle innych krajów rozwiniętych – należy uznać za przewidywalną i stabilną. Wszystkie liczące się siły polityczne w Niemczech deklarują przywiązanie do modelu SGR. „Rząd jest przeświadczony, że SGR wciąż stanowi najlepszy ład gospodarczy (...)”, zaś wolność i konkurencja przynoszą sukcesy, przede wszystkim na rynku pracy (Bundesministerium ... 2009, s. 9).

SGR wspiera strategię produktywnej polityki ładu gospodarczego, która opiera się na założeniu, że państwo stanowi ważny niematerialny czynnik stabilizujący ogólnogospodarczą funkcję produkcji. Taka konstruktywna rola państwa nie musi jednak implikować wzrostu jego wydatków pomimo rozrastających się zadań, czego dowodzi względnie stabilna relacja wydatków publicznych w relacji do PKB utrzymująca się w granicach 20-25% w okresie powojennym (Abelshauser 2009, s. 34).

Jednocześnie jednak w długim okresie następował rozwój polityki społecznej, którą wspomóc kompromis pomiędzy pracą a kapitałem i sfinansować spokój społeczny. Składki na ubezpieczenia społeczne rosły od początku lat 70., przy czym należy uwzględnić, iż na ich wysokość wpływ miały również zmiany demograficzne. Od 2003 r. nastąpiło lekkie odwrócenie tego trendu i przypisać je należy głównie poprawie sytuacji na rynku pracy, co umożliwiło obniżenia składek na ubezpieczenie od bezrobocia (tabela 4).

Tabela 4. Składki na ubezpieczenia społeczne (w % dochodu pracownika brutto)

Ubezpieczenie	1970	1980	1990	2000	2011
Emerytalne	17,0	18,0	18,7	19,3	19,9
Chorobowe	8,2	11,4	12,6	13,6	15,5
Od bezrobocia	1,3	3,0	4,3	6,5	3,0
Pielęgnacyjne	-	-	-	1,7	1,95
Razem	26,5	32,4	35,6	41,1	40,35

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Bundesministerium für Gesundheit oraz Bundeszentrale für Politische Bildung.

Wzrost składek przekłada się na wzrost pozapłacowych kosztów pracy i zmusza do strategii pracooszczędnych i zwiększania wydajności pracy.

W długim okresie utrzymuje się trend wzrostu wydatków na ubezpieczenia społeczne, finansowanych przez pracobiorców, pracodawców oraz państwo. O ile w 1970 r. stanowiły one tylko 20%, to w 2011 r. już niemal 29% PKB. Część finansowana przez państwo rośnie jako udział wydatków w federalnym budżecie – 1995 r. stanowiły one połowę, a w 2011 r. już ponad 56% ogółu wydatków.

Tabela 5. Wydatki na ubezpieczenia społeczne w Niemczech

Wydatki na ubezpieczenia społeczne	1970	1995	2000	2005	2010	2011
Jako % wydatków publicznych	-	50,5	53,4	56,9	56,6	56,3
Jako % PKB	20,2	27,6	28,8	29,0	29,8	28,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Bundesministerium für Arbeit und Soziales oraz Bundeszentrale für Politische Bildung.

Zjednoczenie Niemiec pochłonęło wielkie nakłady i energię, a uwaga polityki skierowana była na transfer ład u instytucjonalnego RFN do byłej NRD. Już w połowie lat 90. istniało szeroko rozpowszechnione przekonanie o konieczności dokonania gruntownych reform, głównie związanych z funkcjonowaniem instytucjonalnej obudowy rynku pracy, jednak brakowało dostatecznie silnej woli ich przeprowadzenia. Tę systemową niewydolność określano mianem „Reformstau”. W tej atmosferze wybory wygrał G. Schröder, lecz początki jego rządów cechowała niepewność co do kierunku polityki gospodarczej, zwłaszcza w związku z próbą jej skierowania w stronę keynesistowską przez ministra finansów O. Lafontaine’a. Kanclerzowi udało się ponownie wygrać wybory, pomimo niezrealizowania podstawowej obietnicy – zmniejszenia bezrobocia. „Reformstau” udało się przełamać dopiero w 2003 r., w ramach pakietu reform pod szyldem „Agenda 2010”, który obejmował:

- reformę rynku pracy,
- ułatwienia dla podejmowania działalności gospodarczej,
- zmiany w dziedzinie kształcenia,
- reformy ubezpieczeń społecznych.

Kanclerz zadeklarował konieczność „poprawy ram gospodarczych dla większego wzrostu i zatrudnienia”. Głębokość reform i fakt, że trudne do akceptacji społeczne zmiany podjęła koalicja pod wodzą SPD, można z pewnością uznać za silny zwrot w polityce gospodarczej. Decyzje te należy

jednak interpretować jako ruch w kierunku większej liberalizacji, uelastycznienia, odpowiedzialności jednostek za swój los i większej władzy rynku. Tego typu zmiany leżały w interesie sektora przedsiębiorstw i – jak pokazuje dopiero perspektywa dekady – udało się osiągnąć znaczącą poprawę procesów gospodarowania. Wzrosła liczba osób aktywnych zawodowo, pojawiło się więcej ofert pracy, spadły jednostkowe koszty pracy, przyspieszył wzrost gospodarczy, ale wzrósł udział zatrudnionych w elastycznych formach zatrudnienia, odsetek pracujących w sektorze niskich płac i spadła płaca realna słabiej wykwalifikowanych osób.

Wnioski

Koncepcja społecznego systemu produkcji, proponowana przez Hollingswortha i Boyera, stanowi interesującą propozycję do analiz układów instytucjonalnych gospodarek rynkowych, wspierających procesy koordynacji pomiędzy uczestnikami gry rynkowej. Koresponduje ona z szeroko rozumianym nurtem ekonomii instytucjonalnej, w tym zwłaszcza inspirowaną nią koncepcją *variety of capitalism*. Spójność i trwałość określonych konfiguracji instytucjonalnych, sugerowana przez autorów koncepcji, nie musi wcale oznaczać, że układ nie ma zdolności adaptacyjnych i jest statyczny. Spójność i trwałość można postrzegać w ujęciu dynamicznym, analogicznie do koncepcji dynamicznej równowagi instytucjonalnej.

Niektóre elementy niemieckiego modelu społecznego systemu produkcji faktycznie podlegają zmianom, które można interpretować na korzyść tez W. Streecka o rzekomym rozpadzie powojennego modelu kapitalizmu. Analizując obszar rynku pracy w podziale na wartości społeczne, instytucje, organizacje oraz politykę, można zauważyć występowanie pewnych trendów, które oznaczają stopniowe odchylenie lub przynajmniej transformację od fazy rozwoju gospodarki ugruntowanej przez kilka dekad po II wojnie światowej.

Wśród wartości społecznych, wyznawanych w Niemczech, a stanowiących fundament rynku, wskazać należy przede wszystkim na rosnące zapotrzebowanie na bezpieczeństwo i równość, nawet kosztem wolności. Bezpieczeństwo to ma być zapewnione przede wszystkim przez państwo, choć odpowiedzialność mają ponosić też inni aktorzy – pracodawcy i gospodarstwa domowe. Niemniej jednak występuje silna identyfikacja i zaufanie względem niemieckiego państwa socjalnego, choć koszty zjednoczenia i reformy rynku pracy zmniejszyły poziom zadowolenia z jego świadczeń.

Dwa filary niemieckiego rynku pracy – autonomia taryfowa i współdecydowanie pracowników – podlegają wyraźnej erozji, co może naruszyć stabilność dotychczasowego procesu ustalania płac i warunków pracy. Wobec słabszej reprezentacji strony pracowniczej, rząd wprowadził w 2015 r. płacę minimalną, co można uznać za próbę wsparcia ze strony polityki, ale i wyraz braku zaufania wobec możliwości samodzielnej koordynacji przez strony taryfowe.

W sferze organizacji gospodarczych, głównie przedsiębiorstw, można zauważyć pewne rozluźnienie modelu zwanego „Deutschland AG” i spadek powiązań kontrolnych pomiędzy największymi przedsiębiorstwami oraz bankami. Niemcy utrzymują wciąż wysoki, jak na kraj rozwinięty, udział produkcji dóbr względem usług, co świadczy o zachowaniu bazy przemysłowej. Baza ta, w powiązaniu z utrzymywaną wysoką jakością produkcji, utrzymuje Niemcy w ścisłej czołówce światowego eksporterów i tworzy wysoko opłacane miejsca pracy dla specjalistów.

Hipotezy o wyczerpywaniu się niemieckiego modelu sformułowano już na początku lat 80., a po wprowadzeniu euro w 1999 r. określało się Niemcy „chorym człowiekiem Europy”. Tymczasem dobre przejście przez światowy kryzys, a przede wszystkim poprawa sytuacji na rynku pracy, sprawiły, że Niemcy zaczęto określać mianem „ekonomicznej supergwiazdy” (Dustmann i in. 2014, s. 167-188). Przyjmując wyniki gospodarowania za kryterium oceny społecznego systemu produkcji, w przypadku niniejszego opracowania zawężone do obszaru rynku pracy, wypada przyznać, że stopa bezrobocia i poziom zatrudnienia w Niemczech stają się od 2007 r. coraz lepsze, a w 2015 r. obie wielkości pobiły rekord.

Elementy niemieckiego społecznego systemu produkcji wzajemnie się uzupełniają i warunkują. Wartości społeczne tworzą fundament pod instytucje, które stanowią reguły gry dla organizacji (przedsiębiorstw), a relacje te są wzmocnione przez politykę gospodarczą.

Spółeczny system produkcji Niemiec niewątpliwie podlega ewolucji, która zachodzi pod wpływem procesów globalizacji, liberalizacji, pogłębionej europejskiej integracji i rewolucji informatycznej. Pewna konwergencja pomiędzy modelami – w sensie przyjmowania cech modelu anglosaskiego – zachodzi, ale wyraźna tożsamość wciąż pozostaje (Hodgson 2015, s. 344). Przemiany te Streeck interpretuje jako wycofanie się z pewnych elementów umowy pomiędzy pracą a kapitałem z dekady lat 60., kiedy możliwe było pogodzenie pełnego zatrudnienia z przyzwoitymi zyskami dla kapitału. Elementy tej pokojowej formuły obejmowały:

- politycznie gwarantowane pełne zatrudnienie,
- ustalanie ogólnie obowiązujących płac w przetargu z niezależnymi związkami zawodowymi,

- współdecydowanie pracowników na poziomie stanowiska pracy i przedsiębiorstwa,
- kontrolę państwa w kluczowych gałęziach przemysłu,
- szeroki sektor publiczny z pewnym zatrudnieniem jako przykład dla sektora prywatnego (Streeck 2013, s. 56).

Z przemian tych można wysnuć zupełnie odmienne wnioski, odwołując się do bazy teoretycznej niemieckiego modelu – ordoliberalizmu i oryginalnych koncepcji SGR. Na ich gruncie pełne zatrudnienie miało stanowić wynik procesów gospodarowania autonomicznych podmiotów, przy elastycznych cenach, a rolą polityki miało być tworzenie ram instytucjonalnych i pomoc w dostosowaniach strukturalnych. Własność prywatna ma przy tym stanowić formę dominującą, jedynie uzupełnianą obecnością państwa, do którego zadań nie należy tworzenie miejsc pracy. Ustalanie płac w przetargach płacowych i współdecydowanie jest solidnie ugruntowane instytucjonalnie i pomimo erozji wciąż działa. Reformy rynku pracy, prowadzone pod hasłem „Wspierać, ale wymagać”, liberalizację i prywatyzację można raczej zaklasyfikować jako powrót do postulatów ordoliberalizmu i SGR, jej nową odstonę i odświeżenie. Krótki okres dominacji keynesizmu w polityce gospodarczej Niemiec zaowocował wzrostem państwa dobrobytu, które – zgodnie z przewidywaniami Erharda i Müllera-Armacka osłabiło bodźce do zatrudnienia na szczeblu mikroekonomicznym i wpłynęło na zmianę norm i wartości społecznych. Warto zauważyć, że już Kalecki (1943, s. 322-330) prognozował, że model keynesowski natrafi na naturalną barierę: pełne zatrudnienie zdemoralizuje pracowników, kapitał będzie zainteresowany bezrobociem, które dyscyplinowałoby pracowników, a państwo przestanie polityką keynesowską wspierać pełne zatrudnienie.

W świecie model niemieckiego systemu produkcji jest stawiany jako przykład godny naśladowania. W raporcie przygotowanym przez Center for American Progress (2015, s. 75), związanym z Partią Demokratyczną, podaje się przykład Niemiec, jako gospodarki z silną reprezentacją pracowników w zarządach przedsiębiorstw, z radami zakładowymi oraz trójstronnymi instytucjami nauki, które pomagają kształtować efektywną i produktywną demokrację w miejscu pracy. Raport zalicza te zdobycze do elementów inkluzywnego kapitalizmu, które uzupełniają m.in. kooperacyjne relacje pomiędzy pracownikami a zarządem, udziały pracowników w kapitale przedsiębiorstw, partycypacja w zyskach, które pracownicy pomogli wypracować. Wspólnym elementem tych programów jest objęcie korzyściami szerszych grup zatrudnionych, nie tylko top-managementu, na podstawie pracy zespołu, a nie indywidualnych wyników. Naśladowanie modeli – jak uczy teoria i doświadczenie – jest

jednak trudne, gdyż każde rozwiązanie funkcjonuje inaczej w odmiennych warunkach. To, co działa w Niemczech, w USA może okazać się dysfunkcjonalne.

Wydaje się zatem, że uprawniony jest wniosek o względnej trwałości niemieckiego systemu produkcji, przy zachowaniu spójności jego elementów. Wykazuje on też umiejętność adaptacji do zmieniających się warunków, co daje szansę na jego przetrwanie.

Bibliografia

- Abelshauser, W. (2009), *Wandlungen der Sozialen Marktwirtschaft, des Kaisers neue Kleider?*, Roman Herzog Institut, Position Nr. 7, München.
- Abelshauser, W. (2011), *Deutsche Wirtschaftsgeschichte seit 1945*, C.H.Beck, München.
- Albert M., (1993), *Capitalism vs. capitalism*, Four Wall Eight Window, New York.
- Amable, B. (2005), *Complementarity, Hierarchy, Compatibility, Coherence*, „Socio-Economic Review”, Vol. 3, Iss. 2.
- Balcerzak A. P. (2013), *Institutional Integration in the Sphere of Business Infrastructure in the European Union in the Years 2000-2008*, „Journal of Reviews on Global Economics”, Vol. 2.
- Balcerzak A. P. (2011), *Integracja instytucjonalna w krajach Unii Europejskiej. Propozycja Pomiaru*, „Ekonomia i Prawo”, No. 7(1).
- Balcerzak A. P. (2009a), *Efektywność systemu instytucjonalnego a potencjał gospodarki opartej na wiedzy*, „Ekonomista”, nr 6.
- Balcerzak A. P. (2009b), *Structure of Financial Systems and Development of Innovative Enterprises with High Grow Potential*, „Research Papers of Wrocław University of Economics” – Global Challenges and Policies of the European Union-Consequences for the " New Member States", No. 59.
- Baur, N. (2009), *Konsequenzen des Verlusts des ganzheitlichen Denkens: Soziale Marktwirtschaft und die Triade Arbeitsmarkt, Sozialstaat und Geschlechterbeziehungen am Beispiel von Westdeutschland*, [w:] H. Seifert, O. Struck (red.), *Arbeitsmarkt und Sozialpolitik Kontroversen um Effizienz und soziale Sicherheit*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Beyer, J. (2006), *Pfadabhängigkeit: Über institutionelle Kontinuität, anfällige Stabilität und fundamentalen Wandel*, Campus, Frankfurt a.M.
- Binspick, R. (2003), *Tarifliche Öffnungsklauseln*, Hans-Böckler-Stiftung, Düsseldorf, www.boeckler.de/pdf/p_ta_elemente_oeffnungsklauseln.pdf (22.10.2013).
- Boyer, R. (2005), *Coherence, Diversity, and the Evolution of Capitalism: The Institutional Complementarity Hypothesis*, Discussion Paper No. 076, Kyoto University.
- Bundesinstitut für Berufsbildung (2015), *Datenreport zum Berufsbildungsbericht 2015*, Bonn.

- Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie (2009), *Konjunkturgerechte Wachstumspolitik, Jahreswirtschaftsbericht 2009*, Berlin.
- Center for American Progress (2015), *Report of the Commission on Inclusive Prosperity*, <https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2015/01/IPC-PDF-full.pdf> (data dostępu: 20.04.2015).
- Deeg R. (2007), *Complementarity and institutional change in capitalistic systems*, „Journal of European Public Policy”, Vol. 14 Iss. 4.
- Dustmann C., Fitzenberger B., Schönberg U., Spitz-Oener A. (2014), *From Sick Man of Europe to Economic Superstar: Germany's Resurgent Economy*, „Journal of Economic Perspectives”, Vol. 28, Iss. 1, <http://dx.doi.org/10.1257/jep.28.1.167>
- Ellguth P., Kohaut S. (2013), *Tarifbindung und betriebliche Interessenvertretung: Ergebnisse aus dem IAB-Betriebspanel 2012*, „WSI-Mitteilungen”, nr 4.
- Erhard L. (1957), *Wohlstand für alle*, 8 Aufl., Ludwig-Erhard-Stiftung, Bonn.
- Hall P. A., Gingerich D. W. (2004), *Varieties of Capitalism and Institutional Complementarities in the Macroeconomy*, „MPIfG Discussion Paper”, nr 5.
- Hall, P. A., Soskice, D. (2001), *Varieties of Capitalism, The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford University Press, Oxford.
- Hampden-Turner, Ch., Trompenaars, A. (1993), *The Seven Cultures of Capitalism: Value Systems for Creating Wealth in the United States, Japan, Germany, France, Britain, Sweden, and the Netherlands*, Piatkus, London.
- Hoffmann J. (2003), *Der kleine Unterschied: Varieties of Capitalism*, „WSI Mitteilungen”, nr 2.
- Hollingsworth J. R., Boyer R. (red.) (1997), *Contemporary Capitalism, The Embeddedness of Institutions*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Huws U. (2014), *Labor in the Global Digital Economy. The Cybertariat Comes of Age*, Monthly Review Press, New York.
- Institut für Demoskopie Allensbach (2008), *Einstellungen zur sozialen Marktwirtschaft*, Allensbach am Bodensee.
- Institut für Demoskopie Allensbach (2010), *Einstellungen zur sozialen Marktwirtschaft in Deutschland am Jahresanfang 2010*, Bertelsmann Stiftung.
- Kalecki M. (1943), *Political Aspects of Full Employment*, „Political Quarterly”, Vol. 14, Issue 4, DOI: 10.1111/j.1467-923X.1943.tb01016.x.
- Kocka J. (2006), *Einleitung*, [w:] V. Berghahn, S. Vitols (red.), *Gibt es einen deutschen Kapitalismus? Tradition und globale Perspektiven der sozialen Marktwirtschaft*, Frankfurt a.M., New York.
- Miszewski M. (2014), *Specyfika zmian instytucjonalnych we współczesnej gospodarce rynkowej*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania”, nr 35, Problemy współczesnej ekonomii t. 2.
- Monopolkommission (2006), *Siebzehntes Hauptgutachten der Monopolkommission 2006/2007*, Bundestag Drucksache 16/10140.
- Monopolkommission (2012), *Zwanzigstes Hauptgutachten der Monopolkommission 2012/2013*, Bundestag Drucksache 18/2150.

- Müller-Armack A. (1981), *Vorschläge zur Verwirklichung der Sozialen Marktwirtschaft*, [w:] *Genealogie der Sozialen Marktwirtschaft*, „Beiträge zur Wirtschaftspolitik“, Band 34, Bern, Stuttgart.
- Nüchter O. i in. (2009), *Einstellungen zum Sozialstaat II: sechs Fragen zur Akzeptanz der sozialen Sicherung in der Bevölkerung*, Barbara Budrich, Opladen.
- Petersen T. (2012), *Freiheit und bürgerschaftliches Engagement – Ergebnisse einer Repräsentativumfrage im Auftrag der Herbert Quandt-Stiftung*, Herbert Quandt-Stiftung, Bad Homburg v. d. Höhe.
- Rodrik D., (2007), *One Economics, Many Recipes, Globalization, Institutions and Economic Growth*, Princeton University Press, Princeton, Oxford.
- Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung (2007), *Jahresgutachten 2007/08*, Wiesbaden.
- Schröder Ch. (2014), *Produktivität und Lohnstückkosten der Industrie im internationalen Vergleich*, „IW-Trends“, nr 4.
- Sennett R. (2006), *The Culture of the New Capitalism*, Yale University Press, New Haven, London.
- Sesselmeier W., Yollu-Tok A., *Sozialstaat versus Marktwirtschaft*, (2010), [w:] Glaab M. i in. (red.), *Deutsche Kontraste 1990-2010: Politik – Wirtschaft – Gesellschaft – Kultur*, Campus, Frankfurt a.M.
- Staniek Z. (2012), *Równowaga instytucjonalna i jej wymiary*, [w:] S. Rudolf (red.), *Nowa ekonomia instytucjonalna wobec kryzysu gospodarczego*, WSEiP w Kielcach, Kielce.
- Statistisches Bundesamt (2015), *Pressemitteilung Nr. 124 vom 08.04.2015*.
- Streeck W. (1995), *German Capitalism: Does It Exist? Can It Survive?*, Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung, „MPIFG Discussion Paper 95/5“, Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung, Köln.
- Streeck W. (2009), *Re-forming Capitalism. Institutional Change in the German Political Economy*, Oxford University Press, New York.
- Streeck W. (2013), *Gekaufte Zeit, Die vertagte Krise des demokratischen Kapitalismus*, Suhrkamp Verlag Berlin.
- Streeck W., Höpner M. (2003), *Einleitung: Alle Macht dem Markt?*, [w:] W. Streeck, M. Höpner (red.), *Alle Macht dem Markt? Fallstudien zur Abwicklung der Deutschland AG*, Campus, Frankfurt a.M., New York.
- Szulczewski G. (2014), *Przemiany kulturowo-cywilizacyjne i ich wpływ na zmianę systemu wartości a szanse powrotu koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej w sferę polityki gospodarczej*, [w:] P. Pysz, A. Grabska, M. Moszyński (red.), *Spontaniczne i stanowione elementy ładu gospodarczego w procesie transformacji – dryf ładu czy jego doskonalenie?*, PTE, Warszawa.
- Vanberg V. (2009), *Wettbewerb und Regelordnung*, Walter Eucken Institut, Mohr Siebeck, Tübingen.
- Visser J. (2009), *The ICTWSS database: Database on Institutional Characteristics of Trade Unions, Wage Setting, State Intervention and Social Pacts in 34 Countries between 1960 and 2007, Version 2*, Amsterdam Institute for Advanced Labour Studies, University of Amsterdam, Amsterdam.

- Wehler H.-U. (2013), *Die neue Umverteilung. Soziale Ungleichheit in Deutschland*, Beck, München.
- Woźniak M. G. (2009), *Instytucjonalne uwarunkowania wzrostu gospodarczego i sprawiedliwych nierówności społecznych*, [w:] M. G. Woźniak (red.), „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, z. 14, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów.
- WSI-Tarifarchiv (2015), *Statistisches Taschenbuch Tarifpolitik 2015*, Düsseldorf.

Social system of production in Germany – a model for future?

JEL Classification: *J40, J52, L16, L23, P17*

Keywords: *Germany, labour market, institutions, social production system*

Abstract: The concept of social system of production is one of the research perspectives by which the institutional arrangements of modern market economies are being analyzed. On this basis considerations can be made on distinctive arrangements in given countries, in line with the thesis of Variety of Capitalism approach, as well as explorations can be undertaken of issues of sustainability of institutional configurations and of the complementarity of their components. The study raises these issues in theory and carries out their preliminary verification on the example of Germany's social system of production, with special regard to the labor market. Based on the critical literature review a set of specific features of the German model was selected, as proposed by the concept of the social system of production, divided in four main categories: institutions, organizations, social values and economic policy. Then, using a secondary statistical data and qualitative analysis, the trends affecting these elements are identified, in order to verify the thesis of complementarity and the stability of the German social production system.